

oklevélkiadásokat nem exotikus furcsaságaik, hanem a legmagasabb fokú tudományosság jellemezné. **Gárdonyi Albert.**

Dr. Böhm Károly élete és művei. *Kajlós (Keller) Imre* szerkesztése mellett írták többen. Három kötet. Besztercebánya, 1913 8 r. V, 410, 350, 271. lap. A három kötet ára 36 korona.

Böhm Károlynak, egy önálló filozófiai rendszer megalapítójának tanítványai szebb emléket nem állíthattak, mint ezzel a háromkötetes könyvvel, a melyben életét és munkásságát szeretettel, de egyúttal igazságszeretettel tették vizsgálódás és tanulmány tárgyává. Magának Böhmnek szavaival élve, »nem csillogó díszművet adtak pillanatnyi meghallgatás számára«, hanem olyan forrásmunkát, melyre ezentúl mindenkinek hivatkozni kell, ki Böhmmel igazán meg akar ismerkedni. Az a körülmény, hogy a nagy filozófus halála (1911 május 18) után már harmadfél év óta ilyen nagy terjedelemben jelenhetett meg, nem a kegyelet hirtelen felbuzdulásának, s nem az elsietettségnek, hanem annak a jele, hogy a mester szavai és iratai már a kathedráról megtalálták útjokat a tanítványok eszéhez és szívéhez; sőt idejük maradván, hogy Böhm filozófiáját a kathedrán és az irodalomban még mesterök életében maguk is ösmertessék és terjeszszék, a tudásuk legszebb virágaiból font koszorút az alig begyöpösödött sírra azonnal letehették.

Kajlós (Keller) Imre az I. kötetben 342 oldalon írta meg, hogyan élt Böhm Károly, ki új »hazát szerzett a filozófiának s új filozófiát adott hazájának«. Böhm naplóján s néhány kéziratán kívül fölhasználta a tudósnak minden munkáját s így nemcsak egy élet külső körülményeit ösmertette meg olvasóival, hanem azt a lelki küzdelmet is, mely közt Böhm filozófiája teljesen kialakult. Irodalmunkban kevés életrajz van, mely ilyen mélyen engedne bepillantannunk egy ember lelki világába; de alig is van író, a ki ezt a bepillantást könnyebbé tette volna, mint Böhm, ki rendszerét 1867-től 1911-ig valósággal az olvasóközönség szemeláttára fejtette ki s ahhoz tépelődések és ellenmondások között is eljutott. Már húszesztendőskorában új filozófiáról álmodozott. Életrajzírója abban találja munkásságának legnagyobb sikerét, hogy valóban »nemcsak megvilágította a modern bölcsélet egyik legégetőbb problémáját, az *értékelméletet*, hanem úttörő, vezető szellem lett a világirodalomban az által, hogy ezt az értékelméletet összekapcsolta, egybefűzte a *világmagyarázat* végső principiumaival«.

Mindezt nagyon beható *történelmi tanulmányok alapján* tette. Reinhold, Chalybaeus és mások bölcsészettörténeteinek olvasga-

tása alapján mindenekelőtt azzal akart tisztába jönni, mi történt idáig a filozófia terén? »Olyat tettem — mondotta még teológus korában, — a mi örökké lelkem tulajdona marad: tanultam: A mennyire módomban volt, arra törekedtem, hogy a tudományosság első felét: a történelmi részt elsajátítsam.« Göttingenben Rittertől hallgatta az újabbkori bölcsészettörténelmet; Duncker-től az egyháztörténelmet; Tübingenben Roth egyetemes vallástörténelmi, Landerer vallásfilozófiai és Liebmann vallásfilozófiai történelmét hallgatta. Az ókeresztény egyház történetét Göttingenben Ritschl kedveltette meg vele. De már akkor arra a következtetésre jutott, hogy »hiában fárad a történelem: a régi alakokból az újakat nem tudja levezetni sohasem. Minden nagyobb-szerű tünemény egy férfiú által jön létre, ki Isten terveinek nem vak, hanem cselekvő eszköze. Így volt ez Krisztussal is.« A német egyetemekről hazakerülve, a pozsonyi ág. hitv. ev. teológián 1869-ben maga is a *bölcsészettörténelem* s általán a bölcsészet tanára lett; s 1871-ben már készen állott egy 109 íves kéziratos munkája, mely a bölcsészet történetét Kantig tárgyalta. Megírta az idealizmus történetét is Kant óta, de egyik műve sem jelent meg. A »Hon« sem adta ki a filozófia történelméből írt egyik cikksorozatát, a mely ízelítőül szolgált volna.

Később, mikor a Magyar Filozófiai Szemlét megindította, legelső feladata gyanánt nemzetünk filozófiai multjának vizsgálását ösmerte el. Adott is hét dolgozatot a bölcsészet történelméből, de a magyar filozófusokkal külön nem foglalkozott. Mindenesetre érdeme, hogy *Comte* Ágost pozitív rendszerét első-sorban az ő munkatársai ösmertették meg a magyar közönséggel; de *Comte* történetfilozófiáját, ettől a folyóirattól függetlenül, *Pauler* Gyulának akadémiai székfoglalója mutatta be. Egyébiránt Böhm úgy gondolkozott, hogy »a kinek a filozófia csak történelmi objektum, nézetek halmaza, melyek — tekintet nélkül igaz voltukra — egymást kergetik az emberek agyában, az sohasem értheti meg mesterét. Az a filozófia alapkérdéseit nem fogja sem megérteni, sem megfejteni.«

Másnemű vizsgálódásain kívül történelmi tanulmányai is arra vezették, hogy a filozófia célját a valóság, a tények magyarázatában keresse. De ösmeretünk tárgya szerinte nem az önálló tárgy, hanem csak annak a képe. S valóban, a tényeknek a történelemben is csak jól-rosszúl megmaradt képeit ösmerjük; nem azt, a mi történt, hanem csak a mi emlékezetben maradt róla. Ez pedig annyira hézagos és feldolgozásának módja sokszor oly tudománytalan, hogy Böhm, a ki pedig a filozófiában annak történelme ismeretével adott új rendszert, kora történetírását előadásáiban némi kicsinyléssel emlegette. Szerinte

az *egyéni ideák* sorrendjét és szükséges voltát a lélektannak kell föltárnia és kikutatnia; a *társadalmi eszmékre nézve* ugyanezt a történetírástól várta. Abban, hogy az ideában az egyénnek és a köznek fejlettségi fokát föl lehet ismerni, rejlik az *idea és az ideál* fontossága az értékelméletre, az axiológiára nézve. Ezzel pedig az értékelmélet, Böhm szerint, nemcsak a történetírásnak, hanem a történetfilozófiának, sőt — ha vele csakugyan egynek lehet venni — a sociológiának is alapúl látszik szolgálni. A történelem bölcelete ily módon az axiológiának magának is támasza és bizonyosága. A történelmet nem a tudás terjedelme, hanem annak minősége mozgatja; nem a kép, hanem a belső érzés, mely a képnek értéket tulajdonított. Ő maga tiltakozott az ellen, hogy az idea és az ideál értékelméleti fontosságáról írt tanulmányában az ideál psychológiáját, vagy azoknak történelmi fellépését akarta volna adni; csak azt a kört jelölte meg, a melyben a gondolat határozott alakot nyer s azt a vonatkozást, mely ezen körök és az értékelés formái közt fennáll. Tiltakozott az ellen is, hogy ezen a téren ő egyáltalán meg akarta volna kísértetni a constructiót; hiszen — a hogy szerényen hozzátette — »a történelmi eseményeket filozófiai jelentőségükben csak az övénel avatottabb tudás bírná elrendezni.«

Azonban, mikor a Magyar Társadalomtudományi Társaság szabad iskolájában a különböző történelmi felfogásokról szólva, az övéről is megemlékeztem, ezt szokatlan melegséggel köszönte meg és kijelentette, hogy a történelmi eseményeknek filozófiai jelentőségekben való elrendezését mégis szeretné megkísérteni és ismeretelméleti alapon óhajtáná, mert csak ez alapon lehet fölépíteni a történelem filozófiáját. A realismus vagy az idealismus segítségével ez lehetetlen volna, mert az ismeret forrásait egyik sem érteti meg velünk. Sajnos, történetbölceletének rendszerét nem építhette ki; ezen utolsó beszélgetésünk után a halál 2—3 hét múlva már elragadta. Azonban közös tanítványaink: *Kajlós Imre* és különösen *Makkai Ernő* (ki ezen emlékmű III. kötetében szép tanulmányt közölt a történelem megértéséről) Böhm alapvető művének (*Az Ember és Világának*) négy kötetéből s egyéb értekezéseiből megvilágították azt az alapelvet, mely szerint Böhm bölcelete alapján föl lehetne építeni a történelembölceletet.

Makkai különösen arra figyelmeztet (III. 114—142. ll.), hogy a történelem, Böhm szerint, az értékelések jelenségtana (fenomenológiája). A történelem minden ténye mint a multban történt értékelés eredménye jelenik meg előttünk. »A mi a multban történt, azért történt úgy, a hogy tudjuk, mert azok, a kik a cselekedeteket végrehajtották, így találták értékesnek.« Csak

ténykérdések , hogy mi a történettudomány tárgya, mik annak általános tényei és törvényei, milyen a történelem módszere stb. ; mindezeket filozófiai kérdésekké csupán az ismeret problémája teszi. Mivel minden ismeret csak positiv alapon nyugodhatik, *történetbölcseletet is csak positiv alakra lehet építeni.* A közvetlenül megérthető végső ismeretek az ismeretet előhozó és az alanyban adva levő tényezők, vagyis az ismerést teljesítő functiók. Elsősorban ezeket kell tanulmányozni, hogy ismereteinket megmagyarázhassuk és megérthessük. A magyarázat az értékek megállapításából következik ; s a történelem megértésének magyarázó elve a végső functiókban van. Így a történelem minden *általános* kérdését egységes tanba : az általános történelembe (a sociológiába) lehet összefoglalni s ez a tan adja a társadalom életének általános törvényeit. Az *elbeszélő* történelem pedig az értékelés jelenségtana, mely tényekkel bizonyítja, az alkotásokat időnkint milyen értékelések sugallották. Így, mint minden filozófia, a történelem bölcselete is elérné czélját, a végleges megértést, a magyarázatot. Ehhez azonban Böhm csak az utat mutathatta meg ; a történelem tényeinek rendre való megmagyarázását hozzá hasonló nagy szellemtől, jobban mondva nagy szellemektől kell várunk. Makkai mindenesetre jól megismertette velünk Böhm Károly történelemfilozófiájának alapjait.

Sokkal szigorúbban ítélte *Apáthy* István Böhmnek a természettudományokhoz való viszonyáról. Mindenekelőtt azt állapította meg róla, hogy természettudományias gondolkodás egyetlenegy pillanatig sem vezette, élettudományi ösmeretei pedig egyáltalán nem voltak. Így tehát, természettudományi ösmeretek hiányában semmiképen sem értékelhette a laboratóriumok munkáját. Böhm, mint láttuk, valóban a történelmi rész elsajátítását tekintette már fiatal korában is a tudományosság első felének. Mindamellett tiltakozott az ellen, hogy tanítását valami fellengző alkotásnak : spiritualismusnak, idealismusnak, vagy akár materialismusnak nevezzék, mert ezt is csak elavúlt, ócska metaphysicának tartotta. Tanítása olyan szellemű, mint a criticismus és a positivismus. Olyan kísérlet, mely a föld adataihoz ragaszkodik s azokat rendezni és megérteni törekszik ; de hitt az ideálokban s álláspontja fölötte állt a positivismus merev ténylegességének. Mindenben a valóság, az öntét megértésére és magyarázatára törekedvén, inkább gnostikusnak, mint positivistának nevezhető. A Böhm sírjánál tartott megható gyászbeszédben *Schmeller* István egyetemi tanár helyesen utalt reá, hogy rosszúl ismerik Böhmöt, a kik rendszerének csak ontológiai része alapján ösmerik s rideg posi-

tivistának tartják, ki csupán a valósággal foglalkozik; holott foglalkozott az axiológiával is, azzal, a minek lennie kell, mint a szeretetnek és a szabadságnak. A történelmet nem is ontológiai, hanem axiológiai tudománynak tekintette.

A *Madách-Társaság* valóban kegyeletes dolgot művelt, mikor ennek az emlékműnek kiadásával a historikusokat is figyelmeztette arra a nyereségre, a melylyel számukra Böhm filozófiai munkáinak, különösen *Az Ember és Világának* olvasása, helyesebben szólva tanulmányozása és maga ez a három kötet kínálkozik. Abban a szép cikkben, a mely Böhm elszórt eszméit a rendszer fölépítése előtt ismerteti és csoportosítja, *Kónya Sándor* helyesen jegyzi meg, hogy »nagy embereket ismerni és gondolataikkal folytonos közösségben lenni: egyike a földi élet legfelségesebb gyönyörűségeinek«. Az ő cikkéből is látjuk, mily kíméletlenül harczolt Böhm a filozófiai történeteknek »utálatos alexandrinismusa ellen«, melynél fogva mondatok és szavak miatt vetekedve, elfelejtettek az egésznek áttekintéséről. *Tankó Béla* már csak az általános történelembölcsélet módszertani szempontjából is érdekesen veti össze Kant és Böhm filozófiáját. Én magam még halani vélem azt a szép előadást, a melyen több tanártársammal együtt részt vettem, mikor Böhm a kolozsvári egyetemen 1904 február 12-én Kant halálának századik évfordulóján megkezdte Kant Immanuelről hirdetett jubiláris előadását. Ennek az előadásnak emlékezete is felkölti bennem azt a vágyat, hogy Böhmnek az egyetemen tartott bölcsészettörténelmi előadásai (melyekben nagy szeretettel foglalkozott a filozófiai erkölcsstan történelmével is) *Az Ember és Világa* kiegészítéseképen könyv alakjában jelenjenek meg. Böhmről különben, mint egyetemi tanárról, *Kónya* írt egy tanulmányt ebben az emlékműben.

Ennek további értekezései közé tartoznak: A logikai érték tana (bevezetésül Böhm filozófiájába) *Bartók Györgytől*; Böhm dialektikájának eszmemenete *Endreffy Jánostól* és *Gáncs Aladártól*; Böhm lélektana dr. *Varga Bélától*; Böhm érték-elmélete (különös tekintettel aesthetikai alapelveire) dr. *Ravasz Lászlótól*; Böhm filozófiájának indításai egy vallásfilozófiai rendszer kiépítésére dr. *Makkai Sándortól*; a matematika ismeretelméleti alapjai, Böhm filozófiai rendszerére vonatkoztatva, *Ágai Lászlótól*; Böhm filozófiájának pedagógiai jelentősége *Tankó Bélától*; a nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata *Csüri Bálinttól*; Böhm és Madách dr. *Kristóf Györgytől* s a már említett értekezéseken dr. *Králik Lajosnak* és *Bokor Józsefnek* szép megemlékezései régi barátjukról, Böhmről. A nagy művet a szerkesztő és dr. *Thury Zsigmond* Böhm egyetemi előadásainak és irodalmi munkáinak felsorolásával fejezik be.

Szívesen és talán hosszasan is időztem az elhunyt nagy filozófusnak, egyúttal barátomnak emlékezeténél, a melyet jeles szakemberek, köztük közös jóbarátaink és tanítványaink elevenítették föl. Mesterök példájára tanulmányaikban mindannyian jellegűl választották Madáchnak azt a mondását, hogy

» — — — Az egyén szabad:
Ervényre hozni mind, mi benne van,
Csak egy parancs kötvén le: szeretet.«

Ez a könyv azért olyan értékes és szép.

Márki Sándor.

Dr. Nikolaus Pfeiffer: Die ungarische Dominikanerprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung. 1241—1242. Zürich. 1913. 8°. 240 l.

A Magyar Tudományos Akadémia néhány ízben már kitűzte pályázatra az Oltványi-jutalmat a magyarországi domonkosrendűek történetének megírására, de nem akadt reá vállalkozó. Talán mindenki megriadt ettől a nagy feladattól, s dr. Pfeiffer Miklósnak itt ismertetett e műve mutatja, hogy a domonkosrendűek történetének megírása valóban nagy feladat. Csak 20 év történetét öleli fel e mű, s már ebben is olyan nagy dolgokról kell beszámolnia, mint a magyarországi kolostorok megalapítása, a bosnyák eretnekek felvilágosítása, a pogány kúnok megtérítése. Pfeiffer lelkiismeretesen összeszedett minden adatot, a mi csak eddig a hazai vagy külföldi levéltárakból napvilágot látott és azt hat fejezetben földolgozta. Az első a domonkosrendűek magyarországi ágának keletkezését és fejlődését ismerteti, a második a legrégebb kolostorok számát és hollétét állapítja meg, a harmadik a bosnyák eretnekek felvilágosítására irányzott küzdelmeket, a negyedik a kúnok megtérítését, az ötödik az Ázsiában maradt magyarok felkeresését, a hatodik pedig a magyar egyházban támadt bajok orvoslása végett kapott megbízatásokat adja elő. Függelék képen a magyarországi perjelek névsora és a fontosabb okiratok sorozata olvasható.

Mindenesetre nagy lelkesedéssel fogadták hazánkban Szent Domonkos fiait és mindenfelé különösen a tanuló ifjúság örömmel csatlakozott hozzájuk, mert csak így érthető, hogy csupán öt domonkosrendű jött be 1221-ben és mégis öt év múlva már olyan nagy dolgokba foghattak bele, mint minők voltak a bosnyákok és a kúnok térítése. Hogy a szerzetbe lépők között számosan voltak magyar ajkúak, azt az Ázsiában visszamaradt magyarok felkeresésére indított, bizonyos tekintetben ábrándos és mégis nagyra becsülendő vállalat mutatja.